

דף הרחבות לנושא –

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 4)

ובשכבך ובקומך

יחידה מספר 4

❖ ביאורי האחרונים להבדל בסדר המשנה בין קריאת שמע והתפילות

כפי שלמדנו בשיעור, המשנה העוסקת בקריאת שמע מתחילה מקריאת שמע של ערבית (ובשכבך) ולאחר מכן עוסקת בקריאת שמע של שחרית (ובקומך). לעומת זאת, הן המשניות והן הברייתות העוסקות בזמני התפילות מסדרות אותן לפי סדר שחרית (אברהם, ותמיד של שחר) מנחה (יצחק, ותמיד של בין הערביים) ערבית (יעקב, וביעור אברים ופדרים).

פני יהושע מסכת ברכות דף כו עמוד א

במשנה תפלת השחר עד חצות וכו'. אף על גב דלענין קריאת שמע פתח בדערבית ברישא, היינו משום דכתיב "ובשכבך ובקומך", כדאיתא בריש מכילתין, ואפילו לאידך שינויא התם, דסמיך אברייתו של עולם, דכתיב "ויהי ערב ויהי בוקר", דלפי זה הכא נמי הוה ליה למפתח טפי בדערבית ברישא, דכתיב "ערב ובוקר וצהרים אשיחה", ודרשינן לה לקמן לענין תפלה!

אלא דאפילו הכי שייך למיתני דשחר ברישא, לא מיבעיא למאן דאמר תפלת ערבית רשות, אלא אפילו למאן דאמר חובה נמי קתני דשחר ברישא, דלמאן דאמר תפלת אבות תקנום, נקט כסדר תיקנו אבות, וכן למאן דאמר כנגד תמידין תקנום, דהתם כתיב "את הכבש האחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים", וק"ל:

הפני יהושע מעלה סיבה נוספת להתחיל בשחרית ולא בערבית – תפילת ערבית רשות. סביר יותר להתחיל את הדיון מהתפילות שהן חובה, שחרית ומנחה, ולבסוף לעסוק בתפילת הרשות.

צל"ח מסכת ברכות דף כו עמוד א

שם תפלת השחר. אף דלברייתו של עולם ערב קודם לשחר, ולהכי התחיל ריש מכילתין בקריאת שמע של ערבית תחלה, וגם התפלות כפי שהזכירם דוד בפסוק [תהלים נ"ה, י"ח] "ערב ובוקר וצהרים אשיחה", ערב קדים, ואם כן היה לו להתנא להתחיל גם כן בשל ערבית!

ונלע"ד משום דבין למאן דאמר אבות תיקנום, אברהם הוא הראשון. ובין למאן דאמר כנגד קרבנות תיקנום, הרי בקרבנות הלילה הולך אחר היום, התחיל בשל יום. וגם ערבית הוא נגד אברים ופדרים, ואם אין תמיד, אין אברים ופדרים, ולכן התחיל בעיקר הקרבן.

ועוד נלע"ד, כיון דתפלת ערבית רשות התחיל בתפלה שהיא חובה.

ועוד נלע"ד, שרוצה לרמוז לנו שגם אם שכח תפלת מנחה, יש לה תשלומין בערבית, ושאינן בזה משום עבר יומו בטל קרבנו כמבואר בדברי הגמרא, ולכן סידר ערבית אחר מנחה למימר דלענין תשלומין כחד יומא חשיב

❖ העמקה במאירי – "ולוואי שיתפלל אדם כל היום כולו"

למדנו בשיעור שמדברי המאירי מתחדד העיקרון שאין זמן הפנוי מאפשרות התפילה. הרב ירמיהו לעוו (תקע"א-תרל"ד, רב העיר אוהעל וראש ישיבה גדול בעיר ז'ז) מחדד את הדברים תוך עיון בלשון הרמב"ם –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה א

תפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה וזמנה עד סוף שעה רביעית שהיא שלישית היום, ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה, שכשם שתפלה מצוה מן התורה, כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה, כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים

הדברי ירמיהו מציין על ניסוח זה של הרמב"ם, "כשם שתפילה מצווה מן התורה, כך מצווה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה" –

דברי ירמיהו הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה א

כנראה מלשון רבינו דמשום הכי אמרינן אף דשכר תפילה בזמנה לית ליה שכר תפילה אית ליה. פירוש, לדעתנו, דתפילה דאורייתא, ואם כן מדאורייתא דהוי כל היום, וידי דאורייתא יצא, רק בעונתה, דהוי מדרבנן, לא יצא

לפי הרמב"ם, הסובר שמצוות התפילה היא מדאורייתא, יותר קל להבין את הפער בין שכר התפילה, לבין שכר התפילה בזמנה. מצוות התפילה קיימת כל הזמן. חז"ל הוסיפו רובד, של תפילה בזמנה. אם כך, הוא מקיים את מצוות התורה, ולא את מצוות חכמים. כיצד הרמב"ן מברר את הפער הזה?

ולרמב"ן, דסבירא ליה תפילה דרבנן, צריך לומר, משום דאמרינן "הלואי שיתפלל כל היום", ואם כן אית ליה שכר תפילת רשות, ולא של מצוה

כלומר, גם לפי הרמב"ן יש מצווה לפנות לקב"ה. אמנם אין בכך קיום של תקנת חז"ל להתפלל בזמנה, אך יש בכך מעשה מצוותי.

❖ איזו היא דרך נכונה להתפלל ותיקין?

הגמרא מביאה מחלוקת תנאים ביחס לתחילת זמן קריאת שמע של שחרית –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ט עמוד ב

תניא, רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב; רבי עקיבא אומר: בין חמור לערוד; ואחרים אומרים: משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא: הלכה כאחרים. אמר אביי: לתפילין - כאחרים, לקריאת שמע - כותיקין, דאמר רבי יוחנן: ותיקין היו גומרינן אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי: ותיקין היו גומרינן אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא: מאי קראה - ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים

רש"י מסכת ברכות דף ט עמוד ב

ערוד - חמור הבר. לתפילין - להניח תפילין, שמצות הנחתן קודם קריאת שמע, בפרק שני (ברכות/ דף י"ד ע"ב). ותיקין - אנשים ענוים ומחבבין מצוה. מתפלל ביום - דהנץ החמה לדברי הכל יום הוא. מאי קראה - דמצוה להתפלל עם הנץ החמה. דכתיב ייראוך עם שמש וגוי' - מתי מתיראין ממך - כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בקריאת שמע.

עם שמש - כלומר: כשהשמש יוצא, היינו עם הנץ החמה. ולפני ירח - אף תפלת המנחה מצותה עם דמדומי חמה.

אביי אומר שהלכה כאחרים (משיכיר) רק ביחס לתפילין. ביחס לקריאת שמע, יש לקרוא כותיקין. כפי שמתברר בדף כו, הותיקין זו מעלה, אך תפילה באופן זה איננה מעכבת. בגמרא במסכת יומא, לעומת זאת, נאמר -

תלמוד בבלי מסכת יומא דף לז עמוד ב

הילני אמו עשתה נברשת של זהב וכו'. תנא: בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה, והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע. מיתבי: הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר ואנשי מעמד - לא יצא, מפני שאנשי משמר משכימין ואנשי מעמד מאחרים. - אמר אביי: לשאר עמא דבירושלים

אנשי המשמר היו קוראים קריאת שמע לפני הנץ החמה, ואילו "שאר עמא דבירושלים" קראו קריאת שמע עם ההנץ. מדוע לקרוא עם ההנץ ולא קודם לכן, הרי מצווה מן המובחר לקרוא קודם לכן! בעלי התוספות דנים בשאלה זו –

תוספות מסכת יומא דף לז עמוד ב

אומר ר"י דוותיקין נמי מודו דזמנה עד ג' שעות אף על פי שהיו ממהרין לקרותה עם הנץ החמה ... ואביי נמי לא נקט לקריאת שמע כוותיקין אלא לומר דאף על גב דהלכה כאחרים לקריאת שמע, צריך לאחר מעט עד סמוך להנץ כוותיקין, כדי לסמוך גאולה לתפלה. ומן הדין זמן קריאת שמע מתחיל כאחרים ונמשך זמנה עד ג' שעות כרבי יהושע, אלא שוותיקין מקדימין למצות ומשכימין לקרותה קודם הנץ כדי שתהא תפלה ביום אחר הנץ כדכתיב (תהלים עב) ייראוך עם שמש, שהוא אחר זריחת השמש ומן הדין היה להקדימה כאחרים שאז הוא זמן קימה ... ובפרק תפלת השחר (דף כט:) משמע דקאי "ייראוך עם שמש, אתפלה ... דקאמר הכא לשאר עמא דבירושלים דמצוה היא להקדים

עם הנץ כוותיקין, ולפי שאין הכל בקיאין לעשות כוותיקין, נקבע אותו זמן מיד אחר זריחה לשאר עמא דבירושלים, שאין יודעין לכוין כוותיקין

ר"י מבאר שאכן, זמן קריאת שמע מתחיל "משיכיר". אנשי המשמר היו קוראים מוקדם יותר, מפני עבודות היום. מי שקורא איתם ללא צורך (כפי שלמדנו ביחידה הקודמת) אינו יוצא ידי חובה. הותיקין, שיודעים לכוון, היו קוראים קריאת שמע בדקות שלפני ההנץ, כדי שבסמוך לכך יתחילו להתפלל, ותפילה זו תתחיל עם השמש. אך מי שאינו יודע לכוון את השעות, עדיף שלא יתפלל לפני ההנץ. כך פוסק הרמב"ם -

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יא

ואי זה הוא זמנה ביום? מצוותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה, ושיעור זה כמו עישור שעה קודם שתעלה השמש. ואם איחר וקרא קריאת שמע אחר שתעלה השמש, יצא ידי חובתו, שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר

הרמב"ם ממליץ להתחיל קריאת שמע כשש דקות לפני ההנץ בכדי שסיים את ברכות קריאת שמע עם ההנץ.

ר"ת מבאר אחרת -

תוספות מסכת יומא דף לז עמוד ב

רבינו תם פירש דזמן קריאת שמע הוא אחר הנץ החמה, כמתניתין דהכא, והוותיקין היו ממחרין שלא כדן קודם הנץ החמה בשביל חובת התפלה כדי לסמוך גאולה לתפלה, שתהא עם שמש ... דעיקר חביבות התפלה בשעת הנץ, ולהכי קורין קריאת שמע שלא כדן, בשביל חביבות התפלה

ר"ת מציע שאכן אסור לקרוא קריאת שמע לפני ההנץ! כאשר אביי אומר ש"לקריאת שמע כותיקין", הכוונה היא שמעיקר הדין אין לקרוא קריאת שמע לפני ההנץ, אלא שהותיקין היו עוברים על הלכה זו כדי שתפילת שמונה עשרה תהיה עם הנץ החמה!
פירוש שלישי הוא פירושו של ר"ח -

וה"ר חננאל פירש דוותיקין גומרין אותה עם הנץ החמה מיד, ומפרש "גומרין" - קורין, ומפרש "ייראוך עם שמש" היינו קבלת מלכות שמיים, דהיינו קריאת שמע

ר"ח מבאר שהותיקין היו "גומרים", כלומר, קוראים, קריאת שמע, עם ההנץ. אם כך, הנברשת שהייתה מבשרת את רגע הנץ החמה אכן כיוונה את מתפללי הותיקין להתפלל בדיוק בזמן.
אם כך, למדנו שלוש שיטות -

- א. ר"י - זמן קריאת שמע הוא "משיכיר" ועד שעה שלישית. הותיקין היו קוראים קריאת שמע מעט לפני ההנץ.
- ב. ר"ת - זמן קריאת שמע לכתחילה הוא מהנץ החמה. הותיקין היו קוראים קודם לכן, בניגוד לדין לכתחילה, בכדי להרוויח את מדרגת הותיקין.
- ג. ר"ח - זמן קריאת שמע לכתחילה הוא מהנץ החמה, והותיקין היו קוראים קריאת שמע עם הנץ החמה (ומתפללים את תפילת העמידה כמה דקות אחרי ההנץ).
השו"ע פוסק כשיטת ר"י -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נח סעיף א

מצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין (פי' תלמידים. ורש"י פי' אנשים עניים ומחצבים המלות) שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פי' יצאת החמה כמו הנלו הרמוגים) כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה ויסמוך התפלה מיד בהנץ החמה. ומי שיוכל לכוין לעשות כן שכרו מרובה מאד

❖ האם ניתן לפרש שזמן קרבן התמיד הוא מעלות השחר? או שהמשנה במגילה מתכוונת לזמן הארת המזרח?

כאמור, אנו עוסקים ביחס בין שתי משניות -

משנה מסכת מגילה פרק ב משנה ד

הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן רבי יהודה מכשיר בקטן אין קורין את המגילה ולא מלין ולא טובלין ולא מזין וכן שומרת יום כנגד יום לא תטבול עד שתנץ החמה וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר

ממשנה זו עולה שהיום מתחיל מהנץ החמה. לעומת זאת -

משנה מסכת יומא פרק ג משנה א

אמר להם הממונה: 'צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה!' אם הגיע, הרואה אומר 'ברקאי'. מת(ת)יא בן שמואל אומר: 'האיר פני כל המזרח עד שבחברון?' והוא אומר: 'הן'. ולמה הוצרכו לכך? שפעם אחת עלה מאור הלבנה ודימו שהאיר מזרח ושחטו את התמיד והוציאוהו לבית השריפה

ממשנה זו משמע שהתמיד נשחט רק בהאיר פני כל המזרח. האם זמן זה חופף לעלות השחר? לכאורה לא. אם כן, התמיד הוקרב מאוחר יותר מעלות השחר.

בהמשך המשנה שואלת "למה הוצרכו לכך". למה הוצרכו, בדיוק? תשובת הגמרא היא שפעם אחת שחטו מוקדם מדי. אם כן, מה בדיוק הייתה השאלה? לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות – א. מדוע יש צורך לוודא ולשאול באופן זה, ולא פשוט להסתכל ולראות? תשובה: מכיוון שבעבר כבר היו טעויות. כך משמע מדברי רש"י –

רש"י מסכת יומא דף כח עמוד א

למה הוצרכו לכך - לעלות לגג ולראות.

כלומר, שאלת הגמרא מתייחסת לאופן הבירור.

ב. למה הוצרכו להמתין עד שיאיר כל המזרח, ולא שוחטים מיד בעלות השחר?

בית הבחירה (מאירי) מסכת יומא דף כח עמוד א

ולמה הוצרכו לכך? כלומר, שיאיר כל כך עד שיהא הצופה יכול לראות עד חברון?

מהי משמעות השאלה לפי המאירי? האין זו הלכה שהתמיד נשחט בזמן הזה? ככל הנראה המאירי מבין שמעיקר הדין אפשר לשחוט מוקדם יותר, אך החמירו ודחו את השחיטה בכדי להינצל מטעויות.

מהי המשמעות ביחס לדיון שלנו?

לכאורה את דברי רש"י ניתן ללמוד בשני אופנים –

א. זמן שחיטת התמיד מאוחר מזמן עלות השחר.

ב. אדרבה – זמן עלות השחר זהה לזמן הארת המזרח.

ההבדל בין האפשרויות עשוי להשפיע על הלכות אחרות, אך לכאורה ביחס לתפילת שחרית לא תהיה נפקא מינה. כך או כך, שחרית תוקנה כנגד זמני התמיד, אם כן אין להתפלל שחרית לפני זמן הארת המזרח.

לכאורה לפי המאירי, מעיקר הדין התמיד נשחט החל מעלות השחר, אך שחיטתו נדחתה עד לזמן הארת המזרח בכדי להינצל מטעויות. מהי ההשלכה לענייננו? לכאורה ניתן להגיע לאחת משתי מסקנות –

א. זמן תפילה יחל בעלות השחר (יתכן וגם ביחס לתפילה תהיה עדיפות לא להתחיל לפני הארת המזרח, להינצל מברכה לבטלה, במקביל לתמיד).

ב. כשם שבפועל התמיד לא נשחט לפני הארת המזרח, כך בפועל תקנת התפילה היא להתפלל לא לפני הארת המזרח.

כפי שלמדנו ביחידה, בעלי התוספות אומרים שהזמן מתחיל בעלות השחר. ביססנו את זה על המשנה במגילה בלבד. ביחס למשנה ממסכת יומא לכאורה יש לבאר שלמדו את המשנה בדומה לאפשרות הראשונה שהצגנו בדברי המאירי.

כזכור, הרא"ש פוסק (בדומה לרבנו ירוחם) –

רא"ש מסכת ברכות פרק ד סימן א

תחלת זמנה יראה משעלה ברק השחר והאיר פני המזרח מידי דהוה אתמיד השחר

השולחן ערוך פוסק כדבריהם –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף א

אם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא

המגן אברהם חולק –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף א

אבל שאר הפוסקים כתבו סתם "אם התפלל משעלה עמוד השחר – יצא, וכן נראה לי, דהא מדינא בעליית עמוד השחר כשר להקרבת תמיד, אלא דחשיבין דילמא אתי למיטעי, לכן בעינן האיר פני המזרח כדאיתא ביומא ריש פרק ג, וכן הוא בסוף פרק ב' דמגילה, במשנה "וכלן שעשו משעלה עמוד השחר כשר"

המגן אברהם פוסק כאפשרות הראשונה שהצגנו במאירי, כפי שהצענו בתוספות.
המטה יהודה תמה על דבריו –

מטה יהודה סימן פט ס"ק א

מה שכתב המגן אברהם ס"ק ג.... דבריו תמוהים! דהא.... ממה שכתב הרמב"ם ריש הלכות תמידין דזמן שחיטת התמיד הוא מעת עמוד השחר ובאיר פני המזרח, אלמא דזמן אחד הוה, וכשהאיר פני המזרח הוא הנקרא עמוד השחר! גם מה שהוכיח המגן אברהם שם, דפיר דדילמא אתי למיטעי דאמרו בגמרא הוא על האיחור.... הא ליתא! דהרי פירוש הוא על שהוצרכו עד שיראה הרואה ויאמר "ברקאי", או "האיר פני המזרח", ולא סגי בשתיקה ובראיית השוחט בלבד

המטה יהודה מבאר את הגמרא כאפשרות השנייה שהצענו ברש"י. השאלה היא מדוע יש צורך בכל הטקס. אך זמן הקרבת התמיד הוא החל מזמן הארת המזרח. יתרה מזו – זהו זמן עלות השחר! אין זמן של עלות השחר, חמן אחר של הארת המזרח. כאשר מאיר המזרח, זהו עלות השחר!
המנחת כהן, בספרו מבוא השמש פרק ב', מוכיח שה"יום" בהלכה מתחיל מעלות השחר, ומסתיים בצאת הכוכבים. טענתו העיקרית היא, כמאמר הפסוק, שהאור נקרא "יום" והחושך נקרא "לילה". בתוך הדברים עולה שבהגדרה, היום מתחיל כאשר יש אור. שתי מסקנות עולות מכך ביחס לזמן תחילת היום – א. היום מתחיל לפני ההנץ, שהרי האור מתחיל זמן רב לפני ההנץ (במקביל לטענתו ביחס ללילה – הלילה מתחיל הצאת הכוכבים, אזי אכן יש חושך, ולא בשקיעה). ב. היום מתחיל כאשר יש אור. זהו "האיר פני המזרח". בהכרח יש להגדיר את הזמן בו המזרח מואר כעלות השחר, ולא קודם לכן.
מדבריו עולה כדברי המטה יהודה.
האליה רבה חולק על שניהם –

אליה רבה סימן פט ס"ק א

לענין מדינא בעינן האיר פני המזרח, וכן משמע ברמב"ם ריש ברכות [בפירוש המשניות], ומשום טעות אזלי לגג לראות, וכן משמע בש"ס שם. גם דלא כמנחת כהן דף ג' [במבוא השמש פ"ב] וכל הפוסקים שהזכירו משעלה עמוד השחר פירושו מסתמא שהאיר פני המזרח שזה הוא עמוד השחר

האליה רבה מסכים עם המגן אברהם, שיש שני זמנים שונים – עלות השחר, חמן הארת המזרח. מצד שני, הוא מבאר כאפשרות הראשונה שהצענו ברש"י. זמן הקרבת התמיד לכתחילה הוא בזמן הארת המזרח, חמן תפילה הוא בהתאם.